

दलित बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोश्रो वर्षको
आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

सन्तोष कुमार गुप्ता

क्याम्पस क्रमांक : ४८/२०६६

परीक्षा क्रमांक : १३०१०९

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-२-१२-१०१५-९९

श्री सूर्य नारायण सत्य नारायण मरवैता बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा
२०७२

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपुर्तिको लागि “दलित बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता” शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । प्रारम्भ देखि नै निरन्तर सल्लाह, सुझाव एवम् स्पष्ट मार्ग निर्देशन गर्नु हुने यस शोधपत्रका शोध निर्देशक श्री सुरेन्द्र कुमार यादव ज्यू प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । त्यसरी नै यस कार्यमा सल्लाह र मार्ग निर्देशन गर्नु हुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख र श्री अशोक भा ज्यू तथा क्याम्पस प्रमुख श्री रामहित यादव ज्यूलाई हृदय देखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यस अध्ययनका क्रममा आवश्यक सूचना स्रोत-सामग्री र तथ्याङ्क संकलन कार्यमा सहयोग गर्नु हुने सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ.हरु, जिल्ला शिक्षा कार्यालय सप्तरी कर्मचारीहरु तथा श्रोत केन्द्र अन्तर्गतका सबै शिक्षकहरु, कर्मचारीहरु र अन्य मेरा सहयोगी मित्रहरु प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्रलाई कम्प्युटर सम्बन्धी कार्यमा सहयोग गर्नु हुने श्री राजिव भगत ज्यू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

सन्तोष कुमार गुप्ता

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र दलित बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता भन्ने शीर्षकमा तयार पारिएको छ । यस अनुसन्धानको प्रमुख उद्देश्य दलित बालबालिकाहरुको शैक्षिक सहभागिताको अवस्था पत्ता लगाउनु, शैक्षिक सहभागितामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु खोजी गर्नु, शैक्षिक सहभागितामा देखापर्ने समस्याहरु पहिचान गर्नु र शैक्षिक सहभागितामा देखापर्ने समस्या समाधानका उपायहरु सुझाउनु रहेको छ । यस अध्ययनका उद्देश्य प्राप्तिका लागि सम्बन्धित साहित्यको पूनरावलोकन गर्दा विभिन्न शोध, लेख, रचनालाई पूनरावलोकन गरिएको छ भने सैद्धान्तिक खाकाका रूपमा उदारवादको सिद्धान्त, मास्लोको आवश्यकताको शृंखलाको सिद्धान्त एरिस्टोटलको सिद्धान्तहरुलाई उपयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि गुणात्मक र परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित रही उद्देश्यमूलक र सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिबाट सप्तरी जिल्लाको ४ वटा विद्यालयहरु, ती विद्यालयका प्र.अ.हरु, अभिभावकहरु, शिक्षकहरु र विद्यार्थीहरुलाई नमुनाका रूपमा लिइएको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरु प्राथमिक र द्वितीय स्रोतहरुबाट संकलन गरिएको छ । जुन तथ्याङ्कहरु अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रश्नावलीद्वारा प्रत्यक्ष भेटघाट र स्थलगत सर्वेक्षणद्वारा संकलन गरिएको छ । संकलित तथ्याङ्क वर्णात्मक तथा विश्लेषणात्मक तरीकाबाट विश्लेषण गरिएका छन् ।

दलित बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता कम रहेको देखिन्छ । शिषा र अन्य सुविधाबाट विमुख रहेका तराइवासी दलितहरुको अवस्था कमजोर रहेको देखिन्छ । घरको पारिवारिक वातावरण, आर्थिक अवस्था आदिले गर्दा बालबालिकाहरु नियमित रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन सकिरहेका छैनन् । समयमा शैक्षिक सामग्री नभेटनुले उनीहरुको उत्तिर्ण दर कमजोर देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा गैर दलित विद्यार्थीहरुको तुलनामा दलित बालबालिकाहरुको संख्या कम देखिन्छ । साथै गैर दलितको तुलनामा यिनीहरुको शैक्षिक उपलब्धिको स्तर न्यून देखिन्छ । विद्यालयमा छुवाछुत सम्बन्धि नराम्रो व्यवहार नभए पनि सामाजिक आर्थिक अवस्था, साँस्कृतिक वातावरण, छिटो विवाह र घरको कामले विद्यालय बीचमै छाड्ने गरेको देखिन्छ । अभिभावकको पेशा शिक्षा आर्थिक

अवस्था आदि संग बालबालिकाहरुको शिक्षा प्रभावित भएको देखिन्छ । आर्थिक समस्या, अभिभावकमा चेतनाको कमि, परम्परागत विचार, महिलाहरु निरक्षर हुनु र बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउनु पर्छ भन्ने कारणहरुले उनीहरुको शैक्षिक अवस्थामा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता दलित बालबालिकाहरुको शैक्षिक सहभागितामा देखापरेका समस्याहरु र समस्या समाधानका उपायहरु पनि प्रस्तुत गरिएको छ । शैक्षिक कार्यक्रममा सुधार गर्नका लागि विद्यालयहरुले जनचेतनामुलक घरदैलोको कार्यक्रम, आमभेला कार्यक्रम, सिपमुलक कार्यक्रम, आदि संचालन गरी उनीहरुको शैक्षिक अवस्थामा सुधार गर्न सकिन्छ । यिनीहरुलाई छात्रवृत्ति, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण, शिक्षण कार्यक्रममा सहभागी, विद्यालय बाहिर छुवाछुत भेदभाव हटाउने कार्यक्रमहरु, रुढीवाद बारे चेतना अभिवृद्धि र पिछडिएको दलितलाई छुट्टै शैक्षिक आरक्षणको व्यवस्था गरी दलित बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था सुधार गर्न सकिने सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसपछि नितीगत तहमा विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन, कार्यान्वयन तहमा विभिन्न कार्यक्रमहरु जस्तै, गृहकार्य, कक्षाकार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, विभिन्न उत्सव समारोहमा यिनीहरुको सहभागिता बढाउनु पर्दछ । अनुसन्धान तह अन्तर्गत अध्ययनकर्ताले अध्ययन गर्न नसकेका विविध पक्षहरुको बारेमा अध्ययन गर्न सकिने सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

परिच्छेद एक

परिचय

१-१३

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	११
१.३ अध्ययनको औचित्य	१२
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१२
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	१३
१.६ अध्ययनको परिसिमा	१३

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

१२-१७

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१४
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१८
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१९

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

१८-२३

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२१
३.२ अध्ययनको जनसंख्या	२२
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	२४
३.३.१ प्राथमिक स्रोत	२४
३.३.२ द्वितीय स्रोत	२४
३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू	२४
३.४.१ अन्तर्वार्ता	२५
३.४.२ प्रश्नावली	२५
३.४.३ अवलोकन	२६

३.४.४ प्राप्ताङ्क संकलन फारम	२६
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	२७
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२७

परिच्छेद चार
तथ्याङ्कको ब्याख्या तथा विश्लेषण

	२८—४३
४.१ दलित बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिताको अवस्था	२८
४.१.१ प्राथमिक तहको दलितहरुको संख्यात्मक स्थिति विवरण	२९
४.१.२ मा.वि. र नि.मा.वि. तहका दलितहरुको संख्यात्मक स्थिति विवरण	२९
४.१.३ प्राथमिक तहमा दलित विद्यार्थीहरुको कक्षागत प्राप्ताङ्क विवरण	२९
४.१.४ प्राथमिक तहमा दलित तथा गैर दलित विद्यार्थीहरुले प्राप्त गरेको औसत प्राप्ताङ्क विवरण	३०
४.१.५ नि.मा.वि. र मा.वि. तहमा दलित विद्यार्थीहरुको कक्षागत प्राप्ताङ्क विवरण	३१
४.१.६ नि.मा.वि. र मा.वि. तहमा दलित गैर दलित विद्यार्थीहरुले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण	३२
४.१.७ गैर दलित र दलित विद्यार्थीहरुले प्राप्त गरेको विषयगत उपलब्धि	३२
४.१.८ दलित विद्यार्थीहरुको कक्षामा स्थानक्रम	३३
४.१.९ दलित विद्यार्थीहरुको दैनिक विद्यालय उपलब्धि विवरण	३४
४.२ दलित बालबालिकाको शैक्षिक सहभागितामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु	३६
४.२.१ गरिबी	३७
४.२.२ अभिभावकको पेसा	३९
४.२.३ परिवारको आर्थिक अवस्था	३९
४.२.४ अभिभावकको शैक्षिक अवस्था	४०
४.२.५ सामाजिक अवस्था	४०
४.२.६ परिवारिक वातवारण	४१
४.२.७ भू-स्वामित्व र खाद्यान्नको अवस्था	४१
४.२.८ विद्यालय बाहिर शिक्षकको व्यवहार	४२

४.३. दलित बालबालिकाहरुको शैक्षिक सहभागितामा देखा परेका समस्याहरु	४२
४.४ दलित बालबालिकाको शैक्षिक सहभागितामा देखापर्ने समस्या	
समाधाका उपायहरु	४४
४.४.१ छात्रवृत्ति कार्यक्रम	४४
४.४.२ भेदभावको अन्त्य	४४
४.४.३ सकारात्मक सोचको विकास	४४
४.४.४ चेतनामुलक कार्यक्रम	४५
४.४.५ विशेष अवसर	४५

परिच्छेद पाँच
निष्कर्ष र सुझावहरु

४४—४८

५.१ निष्कर्ष	४६
५.२ सुझावहरु	४९
५.२.१ नीतिगत तह	४९
५.२.२ कार्यान्वयन तह	५०
५.२.३ अनुसन्धान तह	५१
सन्दर्भग्रन्थ सुची	
अनुसुची	